

Trpimirova darovnica

Danijel Bosnar

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Rad se bavi pitanjima i problemima Trpimirove darovnice, njezinom važnošću, okolnostima nastanka, karakteristikama, izgledom prijepisa, datacijom same isprave i njenom autentičnošću. Trpimirova darovnica se u radu spominje kao „rodni list hrvatske države“ te autor njezinu autentičnost istražuje uz iznošenje i razlaganje samih problema koji su se akumulirali iz kritičkoga pregleda isprave i njezine povijesti.

Ključne riječi: knez Trpimir, Trpimirova darovnica, isprava, autentičnost.

1. UVOD

Hrvatska ranosrednjovjekovna kneževina u prvoj polovici 9. st. sve se više počela oslobađati tame prethodnih vremena u kojima je živjela pod velom jakih franačkih utjecaja te je dosegla trenutak kad je bila spremna nastupati kao snažan i skoro posve neovisan politički čimbenik, iako još pod formalnim vrhovništvom franačkoga vladara. Preko prvih poznatih knezova Borne i Mislava, koji nikako ne smiju biti zanemareni u tom procesu jer su njegovi začetnici bez obzira na to u kolikom opsegu je bio razvijen u njihovo vrijeme, taj proces bio je na svom prvom vrhuncu upravo za vrijeme njihovoga nasljednika, kneza Trpimira. Vrijeme njegove vladavine općenito je poznato kao razdoblje prvoga jačeg oblikovanja i osamostaljivanja Hrvatske što ga čini jednim od važnijih vladara, ne samo u 9. st. nego i u cijeloj ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti. Lijep pokazatelj toga jesu njegovi uspješni ratovi protiv „naroda Grka“ i bugarskoga vladara Mihajla Borisa¹³⁵, kao i prijateljski odnosi s dalmatinskim gradovima i splitskom nadbiskupijom. Upravo potonje navedeno saznajemo iz njegove isprave, najstarijega diplomatskog dokumenta u Hrvata koji, stoga, doba Trpimirovog vladanja čini još poznatijim, a njega samoga veliča u važnosti i popularnosti. Radi se, dakako, o Trpimirovoj darovnici koju još i nazivaju „rodnim listom hrvatske države“ i to zahvaljujući hrvatskom pravnom povjesničaru Marku Kostrenčiću koji ju je prvi tako nazvao, a zbog činjenice da se u njoj prvi puta spominje ime hrvatskoga naroda u obliku *Tirpimir dux Chroatorum*.¹³⁶ Unatoč neprijepornoj važnosti koju ima, postoje neslaganja u vezi njezine autentičnosti obzirom da je u naše ruke u današnjem obliku došla u raznim prijepisima, a ne u originalu. Upravo će to, uz neke opće stvari vezane za darovnicu, biti moj glavni zadatak koji ću ovim radom pokušati i ostvariti. Nastojat ću ukazati, služeći se raznim interpretacijama isprave, na dijelove koji nedvojbeno upućuju na njezinu vjerodostojnost, ali isto tako neću zanemariti ni one negativne strane koje pobijaju autentičnost i priklanjaju se falsifikatu. Uz navedeno kao ono glavno, pozabavit ću se i općim karakteristikama isprave te njenim prijepisima kao i nesigurnom godinom nastanka. Nadam se da ću u svojim nakanama uspjeti jer bi bilo šteta da „rodni list hrvatske države“ bude na bilo

¹³⁵ O tome nam svjedoče onodobni izvori Gottschalka i Konstantina Porfirogeneta koji su, uz Trpimirovu darovnicu, najvažniji elementi na kojima danas gradimo sliku o Trpimiru i njegovom vremenu.

¹³⁶ V. Lujo Margetić, „Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara,“ *Starine* 62 (2004): 1 (dalje: Margetić, „Krsni list,“).

koji način oštećen i zakinut, makar se i radilo samo o mojoj interpretaciji već iznesenih znanstvenih pretpostavki.

2. TRPIMIROVA DAROVNICA

Vezano uz sadržaj i problematiku darovnice, u kratkim crtama mogli bismo reći kako je Trpimir osnovao samostan kojega je htio opremiti srebrnim posuđem. Kako nije imao srebra, bio je primoran posuditi ga od splitskoga nadbiskupa Petra koji je djelovao izvan granica Trpimirove države. No, hrvatski vladar je prije toga morao obećati nadbiskupu da će mu potvrditi povlasticama pravo na već prije stečene zemlje, kao i da će obdariti crkvu sv. Jurja u Putalju. Uza sve to postavljaju se razna pitanja, navest ću samo neka- zašto je Trpimir posuđivao srebro izvan granica svoje države, zašto je potvrđivao posjede koji su već bili u vlasništvu splitske crkve te zašto je uopće išao graditi samostan ako nije imao dovoljno novaca za potpunu opremu. To su samo neka od pitanja na koja znanstvenici daju različite odgovore, neki misleći da je to djelo splitske crkve koja se krivotvorinama iz 12. st. željela domoći posjeda na hrvatskom teritoriju, dok drugi polažu nade u istinitost svega navedenoga.

Za potrebe ovoga rada, iako sam u kratkim crtama već naznačio osnovni sadržaj, u nastavku donosim čitav tekst Trpimirove darovnice, naime, ne na latinskom jeziku kako je u originalu pisana, već u prijevodu kojega je napravila istaknuta hrvatska povjesničarka 20. st. Nada Klaić što će za naše (moje kao autora i čitateljeve) potrebe u ovom radu biti i više nego dovoljno. Tekst isprave, čini mi se, potreban je u radu ne zato da bi se ispunio prostor stranica i time povećala kvantiteta čitavoga rada, već da se čitatelj upozna sa cjelovitim tekstom najstarijeg diplomatičkog dokumenta i njegovom problematikom te da lakše uoči dijelove koji upućuju na autentičnost i krivotvorinu. S takvim ciljem prepuštam čitatelju da obrati pozornost na tekst dokumenta, a nakon toga i na moju interpretaciju.

2.1. Tekst isprave:

„U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Za vladanja vrlo pobožnog franačkog kralja Lotara u Italiji, indikcije XV, 4. ožujka.

Dok s pomoću uma shvaćamo i s pomoću vjere spoznajemo kako sve ono što je od početka svijeta tijekom vremena nastalo jedno za drugim postaje i nestaje, tjelesnim osjetilima ne možemo ništa drugo vidjeti i čuti nego ono što nam se pokaže ili pročita.

Zato ja Trpimir, potpomognut milošću božjom knez Hrvata, iako sam grešnik, budući da ne znam (kad bude došao) posljednji dan (tj. sudnji dan) i čas, za koji čovjek ne zna, veoma zabrinut za spas svoje duše, posavjetovao sam se sa svima svojim županima i sagradio sam samostan i onamo doveo zbor redovnika. Potaknut njihovim usrdnim molbama (i želeći) da nas njihova česta molitva oslobodi od grijeha, stao sam razmišljati da za crkvu tog samostana nabavim neke potreštine. A kako nije bilo dovoljno srebra da se završi izrada posuđa, prepustio nam je Petar, nadbiskup salonitanske crkve i dragi kum, jedanaest srebrnih libra. Stoga smo mu kazali: 'Vesela vam srca dajemo sve što god (zahtijevate) i ništa nećemo odbiti vašoj ljubeznosti.' Na to on odgovori: 'Gospodine i kume, hoću prvo da za vazda ostane vlasništvo spomenute svete salonitanske crkve sve ono što sam kupio ili što je od nekretnina i pokretnina darovano svetoj majci crkvi i to u Lažanima i u Mosoru- (sa servima i ancilama Stjepušom, Gojkom i Gortinom)- i da (sve) to (potvrdite) vašom ispravom. Azatim usrdno molimo da (u korist) rečene majke crkve koja je metropola sve do obale Dunava i

gotovo po čitavom kraljevstvu Hrvata, za spas duše vaše, vaših preda i vjernih, i za ustupljeno srebro obdarite crkvu blaženog Jurja u mjestu koje se zove Putalj, sa svim što je primila od posjeda, također servima i ancilama, koje je sama crkva dobila kad je, čini se, bila u vrijeme kneza Mislava posvećena i od gore spomenutog vladara nadarena. I sve to (molimo) da na sličan način učvrstite privilegijem.'

I tako, davši pristanak na ugodan prijedlog, obećasmo i da uzmogne pravo (stanje) stvari ostati, zapovjedili smo da se o ovoj našoj odluci napiše isprava. I to tako da već spomenuta sveta crkva posjeduje nesmetana bilo od koga kao vječno darovanje sve ono što je kupljeno unutar naših granica u spomenutim mjestima. Napokon, rado smo poklonili rečenoj crkvi (dio) kraljevskog teritorija s istočne i zapadne strane- od stijena u brdu do mora- (koji je teritorij) s obje strane omeđen kamenim mađašima i unutar kojih se granica ne nalazi ničija zemlja.

I predajući ovo na korist svete salonitanske crkve, potvrđujemo da se svake godine iz našeg dvora koji se zove Klis predaju spomenutoj crkvi desetine od svega što rodi zemlja, koje je desetine počeo davati naš predšasnik Mislav. I što god smo od gore rečenih (stvari) što smo ih po božjem nadahnuću i prožeti ljubavlju prema svetima odanim srcem poklonili, dopuštamo da i ubuduće ostane netaknuto i čvrsto crkvi svetih mučenika Dujma, Staša (Anastazija), Kuzme i Damjana.

Pokuša li netko (darovane stvari) oteti ili uzeti ili se silom suprotstaviti, neka je sve do sudnjega dana žigosan nerazrješivom vezom izopćenja i prokletstvom 318 otaca; i neka se onaj koji se drsko usudi oduzeti svetoj majci crkvi ovo naše učinjeno darovanje po božjoj osudi odijeli od roda i domovine, žene i djece.

Stoga neka milost vladara štiti svete namjesnike koji se u toj stvari budu parničili s njim (tj. s prijestupnikom). Onaj koji počini takvo nedjelo- (koji je kao) onaj koji zaboravlja na umrle i trne svjetlo njihovih duša- neka na posljednjem danu velikog suda bude nagrađen đavlom i njegovim sramotnim anđelima i Judom Iskariotom, Kristovim izdajicom, u paklenom bezdanu gdje se vatra ne gasi i crv bezbožnika ne umire.

Učinjeno u mjestu koje se zove Bijaći, u gore spomenuto vrijeme i osnaženo znanjem, prisutnošću, zajedničkom željom i voljom svjedoka.

Znak mojom rukom koji gore: Trpimir, vladar, darovatelj ovoga i izdavač. Znak rukom: Komičaj, župan, svjedok; Z.r.: Precilja, župan, svj. Z.r.: Nemistl, župan, svj. Z.r.: Zašata, ž. svj.; Z.r.: Ljudevit, ž. svj. Z.r.: Vitolja, ž. svj. Z.r. Ozamil, njegov brat, svj. Z.r.: Njeguča, komornik, svj. Z.r.: Žulj, svj. Z.r.: Potehan, svj. Z.r.: Žutomistl, svj. Z.r.: Damnana, svj. Z.r.: Dominik, svećenik, kapelan, svj. Z.r.: Ciprijan, kapelan, svj.

Ja svećenik Martin, kapelan, napisao sam zamoljen (ovu ispravu) po zapovijedi svog gospodara, spomenutog kneza, i vlastitom rukom sam djelo završio i stavio znak rukom.¹³⁷

2.2. Prijepisi

Već sam u uvodu natuknuo da naša najstarija isprava nije sačuvana u originalnom obliku, već u nekoliko prijepisa koji su i glavni uzrok sumnje u njenu autentičnost. Naime, tijekom prepisivanja nesumnjivo je dolazilo do pogrješaka nastalih krivim čitanjem

¹³⁷ V. Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526.* (Zagreb: Školska knjiga, 1972).

predložaka pisanih nekim drugim pismom od onoga aktualnoga kao i do izbacivanja ili dodavanja nekih dijelova, ovisno o situaciji i vremenu. Najstariji sačuvani prijepis nastao je 1568. g., a njegov autor je tadašnji javni notar u splitskoj kancelariji Danijel Terzagus. Navedeni prijepis našao je don Ante Rubignoni te ga je predao don Lovri Katiću koji je i napravio jednu od analiza teksta, a danas se čuva u župnom uredu u Kaštel Šućurcu nedaleko od Splita. Osim toga najstarijeg, u arhivu splitske nadbiskupije čuvaju se još dva prijepisa Trpimirove darovnice. Jedan od njih pronađen je u sklopu kartulara iz 1620. g., dok je drugi bio skriven u dva sveska zbirke dokumenata koji se odnose na prava i povlastice splitske crkve. Tu zbirku dao je u 17. st. urediti ondašnji splitski nadbiskup Sforza Ponzoni uz kojega se prijepis i vezuje.¹³⁸ Od devet svezaka koliko ih ukupno zbirka sadrži, prijepis naše isprave nalazi se u trećem i osmom svesku, s razlikom da je onaj u trećem i jezično najbolji kako se može zaključiti iz izlaganja Mirjane Matijević Sokol.¹³⁹ Ništa manje značajan od prethodnih je i prijepis čuvan u arhivu splitskoga kaptola u šestom svesku isto tako jedne zbirke dokumenata.¹⁴⁰ Sve u svemu, vidljivo je da je prvotni prijepis, na kojemu gradimo sliku o Trpimiru i njegovu dobu (naravno, uz ostale dostupne izvore) čak sedam stoljeća mlađi od originala pa je i shvatljivo zašto se ispravi ne pridodaje apsolutno prvenstvo u vjerodostojnosti.

2.3. Karakteristike isprave

Iako su se mnogi bavili sadržajem teksta i proučavanjem oblika Trpimirove isprave, nekako od svih njih svojim diplomatskim analizama odskaču Miho Barada i Nada Klaić pokazujući svojim interpretacijama nove mogućnosti gledanja na dokument, ali i nesavladive i nepomirljive suprotnosti. Naime, radi se o tome da je Barada, žarko želeći dokazati autentičnost, čak i prelazeći objektivni način diplomatske analize, kako ga optužuje Nada Klaić, ustvrdio da Trpimirova isprava ima oblik javne isprave, tj. da je izdana od vladara kako bi po njenom sadržaju i trebalo biti. Pritom je naveo i da ima oblik rimske karte kojoj vjerodostojnost daje potpis notara čime jamči da je sadržaj isprave istinit, a ne bilješka koja može biti dokaz sama po sebi, zahvaljujući osobama koje su u njoj navedene. Također je pripomenuo da u darovnici nema nikakvih elemenata koji bi je mogli povezivati s ispravama istoga razdoblja u južnoj Italiji, Veneciji, Franačkoj ili papinskoj državi, ali da u potpunosti ima karakteristične elemente lombardsko-tuscijske isprave sjeverne Italije koja je bila u franačkim rukama. Svojom analizom došao je i do zaključka kako je original isprave bio pisan kurzivnom minuskulom, dok se u prijepisima mogu naći razna pisma ovisno o tome u kojem su vremenskom periodu nastali- beneventana, gotica, karolina, pa i kurziva 15. i 16. st.¹⁴¹ Počevši time, a onda i još detaljnijom i nedvojbeno uvjerljivom analizom samoga teksta isprave, Barada je uporno dokazivao i na kraju krajeva na neki svoj način i dokazao autentičnost nekih dijelova darovnice. Nasuprot tome, Nada Klaić je, prethodno optuživši Baradu za neobjektivni pristup diplomatskoj analizi sastavljen u odbacivanju prijepornih dijelova, a prihvaćanju onih jasnih, uzvratila vlastitom analizom kojom je čvrsto ustvrdila da je Trpimirova darovnica falsifikat splitske crkve nastao negdje u 12. st. Glavni argument takvoj tvrdnji našla je u obliku i diplomatskim karakteristikama i formulama koje nikako ne odgovaraju javnoj, već privatnoj ispravi. U prilog tome navela je, za razliku od Barade, da

¹³⁸ V. Miho Barada, „Dvije naše vladarske isprave,“ *Croatia sacra- arkiv za crkvenu povijest Hrvata* 7/13-14 (1937): 1-3. (dalje: Barada, „Dvije naše vladarske isprave,“).

¹³⁹ V. Mirjana Matijević Sokol, „1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira,“ *Izdanja HAD-a* 25 (2010): 10. (dalje: Matijević Sokol, „1150. obljetnica,“).

¹⁴⁰ V. Barada, „Dvije naše vladarske isprave,“ 3.

¹⁴¹ V. Barada, „Dvije naše vladarske isprave,“ 4-7, 17-21.

ispravi javnu vjeru ne daje potpis vladara, nego svjedoci i pisar sa svojim znakom što nesumnjivo pripada karakterističnim crtama privatne isprave i stoga je, uz još mnoštvo sumnjivih dijelova za 9. st., određuje kao krivotvorinu.¹⁴² Ipak, sagledavši u cjelini, istina je, kao što to često biva, negdje na pola. Kao što ćemo vidjeti u nastavku teksta, neosporno je da dokument zbilja sadrži neke sadržajem i oblikom upitne dijelove, no ne može se tvrditi da je potpuni falsifikat jer se tome suprotstavljaju oni dijelovi koji naginju na stranu vjerodostojnosti.

2.4. Datacija

Poput većine stvari u ispravi, i datacija je bila predmetom mnogih propitivanja i promjena, nikako ne mogavši pronaći svoje stalnije vremensko određenje. Međutim, u znanosti i u shvaćanjima ljudi, ostala je kao općeprihvaćena i nakon novih vjerodostojnijih tumačenja tradicionalna datacija koja Trpimirovu darovnicu smješta u 852. g. što bi, ako to prihvatimo kao ispravno, bio posljednji spomen Trpimira. Takvo tumačenje iznio je Franjo Rački koji je ispravio prvotnu Kukuljevićevu pretpostavku da je darovnica iz 837. g. zasnovana na neopreznom čitanju izvora koji još 839. g. spominju Mislava kao hrvatskoga kneza, a ne Trpimira. Kao rezultat autoriteta koji je ostvario kao utemeljitelj hrvatske kritičke historiografije, ali i diplomatskim znanjem, dataciju Račkoga, ojačanu i Dummlerovom analizom sredinom 19. st., dugo nitko nije osporavao pa je u takvom tradicionalnom duhu poznata još i danas.¹⁴³

No, ipak u novije vrijeme javile su se nove interpretacije koje daju uvjerljive argumente za njihovo prihvaćanje kao točne. Tako je problemu datacije posvetio svoje vrijeme i Lujo Margetić uvidjevši da je Rački iznio dataciju samo na temelju indikcije koja najviše odgovara toj godini, ne uzimajući uopće u obzir vrijeme djelovanja vladara koji se u dataciji spominje. Analizom je Margetić pokazao da je Lotar, spomenut u ispravi kao talijanski kralj, otišao iz Italije 840. g. nikad se više ne vrativši u nju. Nakon što je postao 844. g. franački car (*imperator augustus*) kako se otada stalno nazivao, u Italiji je od toga vremena vladao njegov sin Ludovik II. pa smatra da je nemoguće, ako bismo prihvatili tradicionalnu dataciju, da Trpimir kao moćan i velik vladar nije znao za promjenu na talijanskom prijestolju 844. g. Stoga Margetić daje novu dataciju, prikladniju objašnjenju situaciji uzimajući u obzir datum Trpimirove isprave 4. ožujak 840. g.¹⁴⁴ što bi bilo najbliže Lotarovom prisutstvu u Italiji i njegovom naslovu kralja. Potporu svojem objašnjenju vidi i u Gottschalkovoj visokoj intitulaciji Trpimira kao „*rex*“ (kralj) već 846./48. g. pa bi bilo čudno da njegova titula kasnije (kada bi 852. bila točna datacija) gubi na značaju dobivajući oblik „*dux*“ (vojvoda) kako je to navedeno u ispravi.¹⁴⁵

Nešto kasnije, slijedeći Margetićeva tumačenja i dodajući vlastite argumente, doprinos hrvatskoj historiografiji u rješavanju pitanja nastanka Trpimirove darovnice dala je i Mirjana Matijević Sokol koja je dataciju našla u 841. g. Naime, ona je uzela u obzir i naslov koji pisar daje Lotaru (*rex Francorum*). Smatrajući da je time pisar želio naglasiti Lotarovo vrhovništvo u cijelom Franačkom Carstvu koje je i postignuto nakon smrti njegova oca 20. lipnja 840., ona odbacuje Margetićevo datiranje 4. ožujka 840. budući da je taj datum raniji od Lotarova

¹⁴² V. Nada Klaić, „O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu,“ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 62 (1960): 152 (dalje: Klaić, „O Trpimirovoj darovnici,“).

¹⁴³ V. Matijević Sokol, „1150. obljetnica,“ 11.

¹⁴⁴ Prvotna Margetićeva pretpostavka bila je da darovnicu treba datirati 2. veljače 840., no uvidjevši da je zamijenio ožujak sa veljačom promijenio je mišljenje i prepravio datum u 4. ožujak 840.

¹⁴⁵ V. Margetić, „Krsni list,“ 4-6.

postanka vrhovnim poglavarom Carstva. Slijedom navedenoga najbliži opisanoj situaciji, prema Matijević Sokol, bio bi 4. ožujak 841. kao konačni i najnoviji datum nastanka isprave.¹⁴⁶ Sada, zahvaljujući njenom radu i ovako oformljenoj dataciji, umjesto posljednjega spomena Trpimira, kako je to neizravno predlagala tradicionalna datacija, imamo njegov najraniji spomen koji pokazuje Trpimirovu aktivnost već u prvim godinama vlasti pojačavajući njegovo ionako nemalo značenje.

2.5. Sumnja u krivotvorenost

Dosada se iz teksta itekako mogao primijetiti glavni osporavatelj originalnosti i širitelj sumnje u krivotvorenost Trpimirove isprave. Riječ je, naravno, o Nadi Klaić i njezinoj detaljnoj diplomatskoj analizi kojom je svoj stav i obranila. Najvažniji i najjači argument kojim je potkrijepila svoje sumnje je diplomatski oblik isprave koji nikako ne odgovara javnoj ispravi 9. st., već privatnoj ispravi 12. st. Naime, prema njenom mišljenju, osnovne formule protokola i eshatokola kao i javna vjera koju ostvaruju svjedoci, a ne potpis vladara, nesumnjivo pripadaju sferi privatne isprave i stoga su nepobitni dokaz za tvrdnju o krivotvorenosti isprave u kasnijim stoljećima.¹⁴⁷ Može se reći da je naša najpoznatija medijevistica 20. st. skoro u svakom dijelu isprave našla neke nepravilnosti i nedostatke, no za ostvarenje svrhe ovoga rada bit će dovoljno spomenuti samo one najznačajnije zaključke, ostavljajući prostora nekom drugom za sustavniju analizu za koju je potrebno daleko više truda, vremena i nadasve profesionalnosti.

U početnom dijelu isprave, tzv. protokolu, Klaić se osvrnula na invokaciju¹⁴⁸ ističući kako ona nije uobičajeni sastavni dio isprava, pogotovo ne u razdoblju o kojem govorimo. Zamjerke je pronašla i u već prije spomenutoj dataciji za koju tvrdi da u javnim ispravama mora biti u eshatokolu (završnom dijelu), a ne protokolu kako je to u slučaju naše isprave što samo dodatno potvrđuje njezinu privatnost i udaljuje ju od borbe za autentičnost.¹⁴⁹

Prema ustaljenoj podjeli, nakon protokola u ispravi slijedi korpus (središnji dio) koji je sadržajem i formulama najopsežniji, a u našoj ispravi je uz to i argumentima za neoriginalnost najbogatiji. U dijelu arenge¹⁵⁰ koja je, prema Klaić, rijetka u ispravama sve do 12. st., a daleko važna kao sastavni dio oporuka, nameće se zaključak da je taj dio kasniji umetak splitske crkve. Naime, time je splitska crkva, dajući ispravi oblik oporuke, htjela prikazati Trpimira kao grješnika i pokajnika koji, bojeći se za spas svoje duše, iznenada podiže samostan koji može opremiti jedino posuđivanjem srebra izvan granica svoje države. Na taj način bi se donekle moglo objasniti pitanje Željka Rapanića zašto je Trpimir uopće išao graditi crkvu ako je nije mogao u potpunosti i opremiti.¹⁵¹ Ekspozicija ili naracija¹⁵² također je probudila sumnju u oku Nade Klaić. Radi se o tome da „naša“ ekspozicija obiluje upravnim govorom i mnoštvom različitih izraza, dok je se u uistinu rijetkim slučajevima pronalazi u srodnim ispravama istoga razdoblja što bi svakoga moglo potaknuti na zaključak da je djelo

¹⁴⁶ V. Matijević Sokol, „1150. obljetnica,“ 12-13.

¹⁴⁷ V. Klaić, „O Trpimirovoj darovnici,“ 152.

¹⁴⁸ Invokacija je formula kojom se zaziva ime božje, može biti verbalna ili simbolička.

¹⁴⁹ V. Klaić, „O Trpimirovoj darovnici,“ 111.

¹⁵⁰ Arenga je formula koja uzvišenim stilom i retoričkim izrazima pridonosi svečanosti isprave. U privatnim ispravama je rijetka, osim u oporukama.

¹⁵¹ V. Željko Rapanić, „Solinska epizoda europske povijesti,“ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 85 (1992): 107 (dalje: Rapanić, „Solinska epizoda,“).

¹⁵² Ekspozicija ili naracija je formula u kojoj se govori o okolnostima koje su prethodile pravnom činu i njegovoj dokumentaciji.

kasnijega sastavljača. Nakon naracije, suočeni smo, prema mišljenjima mnogih, s najsumnjivijim i najproblematičnijim dijelom isprave - peticijom.¹⁵³ Kako se u rad na što boljem osvjetljenju postanka i promjena našega najstarijega diplomatskog dokumenta uključila i jezikoslovka Olja Perić, zaključila je nakon jezične analize da u peticiji postoje barem dva osnovna sloja, a moguće i više njih, koji se stilski i gramatički razlikuju i potpuno su neujednačeni.¹⁵⁴ Klaić je, pak, istaknula kako je peticija u velikom broju slučajeva do 12. st. bila izostavljena, a osim toga ona u našoj ispravi sadržajem ne odgovara dijelu dispozicije.¹⁵⁵ Naime, u dispoziciji se može lijepo vidjeti da se govori o povećanju posjeda crkve sv. Jurja što nikako nije bilo zatraženo u peticiji. U peticiji nadbiskup Petar traži od Trpimira samo da potvrdi splitskoj crkvi sve što je kupila ili joj je bilo darovano, kao i samo potvrdu posjeda crkve sv. Jurja bez ikakvoga njihovog povećanja. Uz taj dosta problematičan i falsifikatu naklonjen dio, postoji u peticiji još jedan isto tako zbunjujući pasus u kojem se ne da razlučiti kakav je zapravo bio odnos splitske crkve i crkve sv. Jurja. Nije jasno je li splitska crkva u svom okrilju imala crkvu sv. Jurja pa je iz toga razloga tražila i potvrdu njezinih posjeda ili je posrijedi neki drugi odnos. Jednako tako sumnjiv je i dio koji spominje da splitska crkva ima metropolitansku vlast sve do Dunava ponajviše zato što u Trpimirovo vrijeme ona to nije bila stekavši metropoliju tek 925. g. Sve u svemu, prevladavajuće mišljenje je da je peticija kasnije dodana vjerojatno s ciljem splitske crkve da se poveže s onom sv. Jurja Putaljskoga i na taj način steknu posjede u drugoj državi, na hrvatskom teritoriju.¹⁵⁶ Najvažniji problem vezan uz dispoziciju već sam naveo pa bih se sada još samo osvrnuo na promišljanja Nade Klaić o posjedima splitske crkve u Tugarima i Lažanima te o davanju desetine s kliškoga dvora putaljskoj crkvi. Nemoguće je da bi ti posjedi bili u rukama splitske crkve već u 9. st. budući da je dokazano da ni pet stoljeća kasnije takvo što nije bilo ostvareno. Prema tome, taj podatak bio bi dodan mnogo kasnije kao i onaj o kliškoj desetini s namjerom da splitska crkva falsifikatom, tko zna iz kojega razloga, dokaže da je bila korisnik te iste desetine.¹⁵⁷ Teškom mukom prelazeći preko važnih, ali nadasve prijepornih pitanja u peticiji i dispoziciji, stigli smo i do posljednjega dijela korpusa- sankcije¹⁵⁸, ne prepuštajući ni njega, u skladu s borbom Nade Klaić, pozitivnoj strani autencije. I tu je pronađena zamjerka koja se kosi s pravilima 9. st. Kao što se može u tekstu isprave primijetiti, kazne za kršenje odredbi su duhovne, primjerice prijetnja prokletstvom. Takvo što ne nalazi se u javnim ispravama, već u oporukama, a ako bi neka sankcija ipak bila navedena u javnoj ispravi bila bi izražena u obliku prijetnje globom, kako je to i slučaj s franačkim ispravama, a ne nekom crkvenom, duhovnom kaznom. Gledano na taj način, to bi samo potvrđivalo da je u svoj toj zbrci splitska crkva itekako imala svoje prste.¹⁵⁹

Slijedom reda stvari, nakon opsežnoga središnjeg dijela potrebno je pozornost obratiti i na završni dio isprave, poznat kao eshatokol. Iako ne toliko prijeporan kao prethodni, ipak je i taj dio poslužio kao izvor pronalaska nepravilnosti i sumnji vezanih uz autentičnost darovnice. Jezična analiza Olje Perić i ovdje je pokazala neke nepravilnosti i najmanje dva sloja u nastanku isprave, iako peticija i dalje čuva prvenstvo u svemu tome.¹⁶⁰ Najveći

¹⁵³ Peticija je formula u kojoj je izražena molba upućena darivatelju prije samog darivanja.

¹⁵⁴ V. Olja Perić, „Jezični slojevi Trpimirove isprave,“ *Živa antika* 34 (1984): 168-170 (dalje: Perić, „Jezični slojevi,“).

¹⁵⁵ Dispozicija je formula kojom se izražava volja darivatelja, tj. dio u kojem se potvrđuju odluke darivatelja.

¹⁵⁶ V. Klaić, „O Trpimirovoj darovnici,“ 120-123.

¹⁵⁷ V. Klaić, „O Trpimirovoj darovnici,“ 126, 132-133.

¹⁵⁸ Sankcija je formula kojom se izriče kazna onima koji ne bi izvršili odredbe zadane u dispoziciji ili pak nagrada onima koji bi to izvršili.

¹⁵⁹ V. Klaić, „O Trpimirovoj darovnici,“ 135-136.

¹⁶⁰ V. Perić, „Jezični slojevi,“ 169-170.

doprinos opet je, začudo, dala Nada Klaić. Uočila je da formule actuma i datuma¹⁶¹ sadrže isto vrijeme i mjesto što bi značilo da su molba za darivanje i sam čin darivanja izvršeni istog dana što bi uistinu bilo jako čudno, pa čak i nevjerovatno. Ako bismo tom podatku pridali važnost, morali bismo povjerovati da je Trpimir istoga dana zatražio srebro, da je toga istog dana splitski nadbiskup došao na Trpimirov dvor kako bi mu postavio uvjete za posudbu srebra tražeći potvrdu posjeda te konačno da su se tog istog dana uspjeli sve dogovoriti, pa čak i napisati ispravu uz sve navedene svjedoke. Postavljeno ovako, vjerujem da sve izgleda nategnuto i malo vjerojatno pa stoga i neautentično. Nadalje, to osnažuju i svjedoci koji daju javnu vjeru ispravi u dijelu koraboracije¹⁶², a koji u vladarskim ispravama nisu prisutni sve do 11./12. st. Signacija, dio koji sadrži potpise svjedoka, također je, prema Klaić, umetnut kasnije. Naime, navedeni su kao svjedoci župani, no ne i imena županija iz kojih oni dolaze kao ni njihove funkcije na dvoru koje bi im mogle omogućiti status svjedoka. Da stvar bude još složenija, na Zapadu se u to doba kao svjedoci javljaju crkveni i svjetovni dostojanstvenici, a ne neki jedva poznati dužnosnici.¹⁶³ Posljednje na što ćemo obratiti pažnju prilikom iznošenja argumenata u korist krivotvorenju isprave jest dio rogacije/precepcije¹⁶⁴ (molbe/naloga). Ako se pažljivije promotri, lako se može uočiti da se u tekstu naše isprave spominju obje formulacije, što kod javnih isprava, kakva bi i naša trebala biti, nikako nije slučaj. Trebao bi stajati samo nalog, stvar razumljiva sama po sebi - vladar nema razloga moliti pisara da napiše ispravu, on samo daje nalog koji pisar mora izvršiti. Osim navedenoga, Nada Klaić posumnjala je i u funkciju kapelana Martina kao pisara vjerujući da se javlja kasnije¹⁶⁵, no danas je jasno da je ta funkcija postojala već u 8. st. kod franačkih Karolinga što samo može pokazati kako je franački utjecaj bio jak u svim sferama na hrvatskom prostoru.

Prethodno iznesene argumentacije o krivotvorenosti isprave pretežito su temeljene na opsežnom i hvale vrijednom diplomatskom radu Nade Klaić što je i vidljivo na mom pozivanju na njene zaključke. No, volio bih, kao suprotnost jednoličnosti, uključiti u svoj rad i iznijeti na svjetlo i neka druga mišljenja naših znanstvenika, isto tako vezana uz problematiku koju obrađujem, a za koju bi netko mogao pomisliti da je već dovoljno toga rečeno, pa možda čak i previše. Već prije u nekoliko navrata spomenutoj Olji Perić, a i drugima (uostalom i meni) nije jasno zašto bi Trpimir potvrđivao darovanje koje je već postojalo, pogotovo što se tiče nekih posjeda koje splitska crkva nije dobila već ih je sama kupila. Zbunjuje i čini se nevjerovatnim da je hrvatski vladar pristao dati tolike posjede u zamjenu za samo 11 libara srebra¹⁶⁶ - ili je bio u stvarno velikom strahu od smrti pa je činio bilo što samo da opremi crkvu ili postoji neki jači i prihvatljiviji razlog za tako neodgovarajući omjer dobivenoga srebra i darovanih posjeda. Željko Rapanić, pak, smatra da je Trpimir za spas svoje duše trebao žrtvovati nešto vlastito, a ne samo potvrditi postojeće kako je i učinjeno. Osim toga, vjeruje da splitska crkva u to doba nije ni imala toliko srebra pa zaključuje da je to kasnije dodano kada je takvo što bilo moguće. Nadalje, Rapanić dovodi u pitanje i reakciju hrvatskoga biskupa na darivanje posjeda splitskoj crkvi koji su i njemu bili itekako potrebni, ako ne i potrebniji.¹⁶⁷

¹⁶¹ Actum označava kad je pravni čin sklopljen, dok datum označava kad je isprava izdana.

¹⁶² Koroboracija je formula kojom se osnažuje vjerodostojnost isprave. Sastoji se od izjave da je isprava napisana, pečata, potpisa i drugih grafičkih znakova karakterističnih za određeno mjesto gdje je isprava nastala.

¹⁶³ V. Klaić, „O Trpimirovoj darovnici,“ 144-145.

¹⁶⁴ Rogacija je formula kojom se nekog moli da napiše ispravu, dok se percepcijom samo daje nalog koji se mora izvršiti.

¹⁶⁵ V. Klaić, „O Trpimirovoj darovnici,“ 147-149.

¹⁶⁶ Tj. oko 3 kg srebra.

¹⁶⁷ V. Rapanić, „Solinska epizoda,“ 107-109.

Nakon svega, kao zaključak koji se može izvući iz sveukupnih prethodno navedenih interpretacija i pomnih analiza je taj da je uistinu u 9. st. bilo izvršeno neko darovanje, ali ne splitskom nego hrvatskom biskupu. U kasnijim stoljećima splitska crkva je najvjerojatnije pokušala falsifikatima iskoristiti to darovanje kao da je učinjeno njoj, što je u konačnici rezultiralo nepravilnostima u sadržaju i obliku koji su neke naveli da proglaše darovnicu čistim falsifikatom bez mogućnosti obrane autentičnosti.

2.6. Obrana autentičnosti

Zahvaljujući mnoštvu negativnih pojava koje su pojedini znanstvenici pronašli u tekstu i diplomatičkom obliku isprave na štetu njene vjerodostojnosti, mogli bismo pomisliti da je tu sve gotovo, da je falsifikat prevladao i da nema nikakvog smisla čak i u najmanjoj mjeri uzeti u obzir mogućnost rasprave o njenoj originalnosti čime bismo vrlo lako dospjeli u zabludu. Koliko god to na prvi pogled zvučalo čudno i radikalno se kosilo s mišljenjima prethodnih „prevelikih“ kritičara, temelji sumnji u originalnost itekako postoje i vrlo brzo se, kao i oni suprotni, mogu uočiti u samom sadržaju i formulacijama isprave blistajući svojom autentičnošću u tami zaključaka o krivotvorini. Nekako su ti blistajući elementi najviše za oko zapeli već prije spominjanom žarkom borcu za originalnost Trpimirove darovnice Mihi Baradi koji je, možemo to tako reći, svoju diplomatičku analizu uvjerljivo usmjerio upravo prema dokazivanju autentičnosti čime je i zadobio neke ne baš najbolje komentare usmjerene upitnosti njegove profesionalnosti. No, unatoč toj nezavidnoj situaciji koju su stvorili rezultati njegova rada, oni su i dalje ostali i to kao najdragocjeniji po pitanju „rata protiv krivotvorenosti“. Da se ne ponavljam, podsjetit ću samo kao osnovni okvir da je on dokučio kako naša isprava, nasuprot zaključcima Nade Klaić, zbilja ima oblik javne lombardsko-tuscijske isprave i to iz razdoblja 9. st. Tu je svoju tvrdnju, kao pravi diplomatički stručnjak, potkrijepio i formulama koje se javljaju u Trpimirovoj ispravi, a karakteristične su upravo za takav oblik isprave. Invokacija, za koju i on poput svoje diplomatičke protivnice smatra da je u 9. st rijetka, ipak se javlja u određenim dozama u sjevernoj Italiji kao i formule koraboracije i komplecije koje su vrlo slične onima u lombardskim ispravama.¹⁶⁸ Kao jedan od važnijih dokaza koje iznosi u obranu autentičnosti jest činjenica da Trpimir sebe u ispravi naziva „*concessor et auctor*“¹⁶⁹, što bi reklo darovatelj, odnosno izdavač isprave. Kako se pojam *auctor* vrlo rijetko koristio i to samo u ranom srednjem vijeku, to bi značilo da je potpuno nemoguće da bi netko ta dva izrazito rijetka pojma kasnije izmislio tako da odgovaraju upravo 9. st.¹⁷⁰ Shvaćajući tako, lako je zaključiti da taj dio pripada originalu Trpimirove darovnice i da nikako nije krivotvorina kasnijih stoljeća. Sa željom da u sljedećim recima dam što krupnije i što bitnije argumente u korist originalnosti, preskočit ću neke detaljnije i složenije Baradine zaključke koji nisu toliko bitni za svrhu moga rada i stoga vjerujem da ga njihov manjak neće u velikoj mjeri ni oštetiti ni obezvrijediti, a ujedno ću i dati prostora njegovim kolegama otvorivši mogućnost uvida u zaključke do kojih su oni došli. Formula datacije, jedan od argumenata Nade Klaić za krivotvorenost darovnice, poslužila je pak Luji Margetiću da u njoj vidi pozitivnu stranu i uključi je obrani vjerodostojnosti. Činjenica da naša isprava nije datirana po kršćanskoj eri nego po eri vladara (Lotara) sugerira da je original (predložak) na temelju kojega je nastao prijepis iz 9. st. Takvo što može se pretpostaviti samo temeljem toga što je kršćanska datacija u 9. st. uistinu bila rijetka čiju potvrdu nalazimo i u podatku da

¹⁶⁸ V. Barada, „Dvije naše vladarske isprave,“ 85.

¹⁶⁹ U diplomatici *auctor* označava osobu koja vrši pravnu radnju, začetnika pravnog čina. Nasuprot tome *concessor* označava koja dovodi do zapisivanja pravnog čina, tj. isprave. Vrlo rijetko se te dvije osobe dijele pa se *auctorom* označava obje osobe.

¹⁷⁰ V. Barada, „Dvije naše vladarske isprave,“ 86.

ju je papinska kancelarija u nekoj mjeri počela koristiti tek krajem 9. st, a dosljednije tek u 10. st.¹⁷¹ Također, spominjanje mancipacije u ispravi kao oblika stjecanja vlasništva u starom Rimu, važan je argument za upuštanje u raspravu i neslaganje s mogućnošću krivotvorenja Trpimirove darovnice. Naime, mancipacija je kao takva bila dobro poznata u Italiji još i u 9. st. što potvrđuje njezin spomen, između ostaloga, u ravenskoj ispravi iz 854. g. Dodajući tome da je u kasnijim stoljećima potpuno nepoznata u tom obliku, može se tvrditi da u našu ispravu nikako nije mogla doći radom krivotvoritelja koji za nju nije ni znao, već da je pouzdani ostatak originala.¹⁷² Nastavljajući u istom ritmu, tome se pridružuju i imena serva u eshatokolu koja su sva narodna, ne kršćanska. Uzmemo li u obzir da je to rezultat nedavnoga pokrštavanja krajem 8. i početkom 9. st. koje još nije uzelo dovoljno maha da istisne narodna imena u korist kršćanskih, shvaćamo da bi se i to moglo iskoristiti u obranu našega diplomatskog dokumenta. I u toliko sumnjivoj peticiji, pozitivna strana našla je nešto što odgovara 9. st. Naime, u peticiji stoji već prije spomenuto da je splitska crkva metropola za cijelo „*regnum Chroatorum*“ što je zastarjeli izraz, izraz korišten u 9. st. Da je taj dio kasniji umetak (13 st. ili kasnije), vjerojatno bi stajalo „*regnum Croatiae (et Dalmatie)*“ u obliku u kojem je tada i bio u uporabi.¹⁷³ Štoviše, izraz u Trpimirovoj ispravi jako lijepo se podudara s titulom „*rex*“ koju Gottschalk pridaje hrvatskom vladaru što mijenja dosadašnju sliku o peticiji kao „najkrivotvorenijem“ dijelu isprave te iznosi na vidjelo sve nesigurnosti s kojima smo suočeni pri analizi tako kompleksnoga diplomatskog dokumenta.

Konačno, vidljivo je iz prethodnoga odlomka da postoje elementi koji staju u zaštitu autentičnosti isprave i brane njeno porijeklo iz 9. st. Dakako, svi su ti elementi uklopljeni u današnji oblik darovnice na temelju prijepisa koji su te vjerodostojne dijelove pokupili iz predložaka koji su im poslužili kao ishodišna točka za daljnje postepeno formuliranje isprave i njezino konačno oblikovanje u kojem se našao i pokoji umetnuti dio.

3. ZAKLJUČAK

Došavši sad već do ovoga dijela, čini mi se da sam ostvario, ako ne u potpunosti onda barem u velikoj većini, cilj koji sam imao na umu kad sam krenuo s pisanjem - upoznati čitatelja s „krsnim listom hrvatske države“ i njegovom problematikom koja je dosta stoljeća intrigirala mnoge, a nesumnjivo je da će i dalje. Međutim, nije naodmet za kraj ukratko istaknuti kao bitno osnovne ideje vezane za ovaj dragocjeni diplomatski dokument hrvatskoga ranog srednjeg vijeka. U tu svrhu treba ponoviti kako je naša isprava, tradicionalno datirana 852. g., a novije 841., došla u naše ruke u današnjem obliku na temelju nekoliko prijepisa na koje se ne možemo u potpunosti osloniti, pogotovo ako znamo da najstariji sačuvani potječe još iz 16. st. Iz toga razloga izražene su i sumnje u njenu originalnost kojih je predvodnik Nada Klaić, unatoč nekolicini elemenata koji nesumnjivo potvrđuju njeno porijeklo iz 9. st., a koje je svim silama branio Miho Barada. U prvom redu to su kršćanska datacija u protokolu, tipičan način datiranja toga doba; spomen mancipacije nekarakterističan za kasnija razdoblja; narodna imena serva nauštrb kršćanskima koja se u početnom razdoblju pokrštavanja još nisu uspjela afirmirati te na manje važno označavanje Trpimira rijetkim nazivima *concessor* i *auctor* korištenim samo u ranom srednjem vijeku, ne kasnije. Ipak, i sam tekst darovnice, tj. diplomatske formule koje su zagovornici krivotvorenosti uočili kao sumnjive, dopušta da se izrazi negodovanje u vezi autentičnosti dokumenta. Vodeću ulogu u tome ima peticija, satkana od nekoliko neujednačenih jezičnih

¹⁷¹ V. Margetić, „Krsni list,“ 9.

¹⁷² V. Margetić, „Krsni list,“ 6-7.

¹⁷³ V. Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1994, 75.-76.

slojeva iz različitih razdoblja, u čemu je najvjerojatnije svoje prste imala splitska crkva želeći se domoći posjeda na hrvatskom teritoriju. A i dispozicija odudara dijelom o povećanju posjeda od peticije u kojoj to nije ni zatraženo pa i to, kao i eshatokol s nepouzdanim svjedocima te istovremenim činom molbe i darivanja, odaje da je izvorni tekst izmijenjen i da se radi o kasnijoj intervenciji. Sve u svemu, dobro je sagledati obje strane kako bi se barem djelomično uspjeli otkriti tragovi istine darovanja 9. st. Jer, kada bismo vjerovali u potpunu autentičnost isprave kakva nam je danas poznata, sada bismo smatrali hrvatskoga kneza Trpimira slabim vladarom, grješnikom i siromahom koji je prisiljen posuđivati srebro za opremu crkve unutar granica druge države kako bi olakšao dušu pred Božjim sudom. To bi se uistinu kosilo s današnjim ustaljenim viđenjem njega kao vladara koji pobjeđuje Bugare i „narod Grka“ i nosi titulu „rex“ zasnovano na onodobnim izvorima Porfirogeneta i Gottschalka. No, u jezgru darovnice, darivanje hrvatskom biskupu, mišljenja sam kao i većina, treba se pouzdati. Samo, problem je u tome što je tu jezgru iskoristila splitska crkva u kasnijim stoljećima da se domogne posjeda na hrvatskom teritoriju, a to je bilo moguće jedino iskrivljavanjem izvornog teksta, tj. dodavanjem novog koji bi takvo što omogućio. Gledano tako, dobro je imati na umu da bi, zahvaljujući upletanju splitske crkve, blistava slika sjaja u Trpimirovo doba lako mogla pasti u vodu i ogrnuti se tamnim velom slabosti ako bismo vjerovali svemu što piše u današnjoj višestoljetnoj mješavini autentičnosti i krivotvorenosti zvanoj Trpimirova darovnica.

4. LITERATURA:

Barada, Miho. „Dvije naše vladarske isprave.“ *Croatia sacra- arkiv za crkvenu povijest Hrvata* 7/13-14 (1937): 1-96.

Budak, Neven. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

Klaić, Nada. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.

„O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu.“ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 62 (1960): 105-155.

Margetić, Lujo. „Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara.“ *Starine* 62 (2004): 1-42.

Matijević Sokol, Mirjana. „1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira.“ *Izdanja HAD-a* 25 (2010): 9-19.

Perić, Olja. „Jezični slojevi Trpimirove isprave.“ *Živa antika* 34 (1984): 165-170.

Rapanić, Željko. „Solinska epizoda europske povijesti.“ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 85 (1992): 91-116.

Danijel Bosnar
University of Zagreb

Trpimir's Donation

SUMMARY

Trpimir's donation is the oldest and one of the most important Croatian historical documents. For a long time it was said that its origin is from 852, but new research indicate that a datation of 841 would be more precise. The text is about donation that Croatian sovereign Trpimir did to the archdiocese of Split and because of its first mention of Croatian name in history the document is also called „the birth certificate of Croatia“. Unfortunately, Trpimir's donation is not preserved in original, but in a few later copies, of which the oldest one is from the 16th century. This is exactly the main reason why there is a doubt of her authenticity. Also, the document contains some formulation that proves interventions in later centuries. Probably the archdiocese of Split did that falsification in order to get some territory in Croatian region. But, on the other hand, the document also contains some elements that confirm his origin from the 9th century. This work studies both sides trying to explain that mixture of authenticity and falsification called Trpimir's donation.